

SİPÂHÎ. SİPAHÎ (F.), „asker, çeri" mânasında bir isim olan *sipâh* kelimesinden türeyen ve Osmanlı devletinin askerî teşkilâtında türlü mânalar kazanarak, çeşitli askerlik ve idare hizmetlerindeki vazifeli için kullanılan bir tâbirdir (krş. mad. SEPOY).

I. Timarlı Sipâhî, kendilerine dirlik (timar) olarak verilen araziye imar etmek, içindeki ahâliye bakmak ve savaş zamanlarında hudutlara yetişmek üzere ihdas olunan atlı askere denilirdi. Yâni Osmanlı devleti askerlik teşkilâtında timar' (dirlik) adı ile öşür ve vergilerini aldıkları araziye karşılık, barış zamanlarında sahip oldukları ve nezâretleri altında bulundurdukları bölgeyi idarî, iktisadî ve mâlî bakımlardan iyi idare etmek ile vazifeli olan, savaş zamanlarında ise, kendi atları ve kanunen götürmeğe mecbur oldukları „cebeluları" ile birlikte sefere katılan bir türlü atlı askere verilen unvan idi ki, bunlara aynı zamanda, timarlı sipâhî ve hukuk-mâliye ıstılahlarına göre, sâhib-arz da denilirdi. Bu sonuncu ıstılahı bâzı yabancı müelliflerin „köy ağası", „toprak sahibi küçük çiftçi" mânalarında anladıkları görülmüştür. Bu türlü sipahilerin ilk Osmanlı hükümdarları zamanında da mevcut oldukları söylenebilirse-de, bu husustaki bir kanun-nâme maddesi bunların Murad I. devrinde ve Rumeli beyler-beyi Timurtaş Paşa'nın telkini ile ihdas edildiği İllm Ansiklopedisi lerini bildirmektedir. Bu kanun şöyledir : «Sultan Murad Gazi zaman-ı şeriflerinde iptida sipâhî... olmak ve erbâb-ı timar oğulları mahrum olmayıp babaları fevt oldukda, oğullarına kanun üzere timar verilmek...

Timurtaş Paşa ilkası ile olmuştur" (krş. *MTM*, II, 325). Bu türlü sipahiler Osmanlı ordusunda eyâlet kuvvetlerini teşkil eder, bâzan hudutlarda akın-eılık ve karakol hizmetlerini görürler, savaşlarda ise, düşman karşısında piyadeleri koruma, serî ve seyyal hareketleri ile düşman gerilerine sarkma, gerektiği zaman taarruz ve hücum vazifesi yaparlardı.

Sipahiler, seferin başladığı haberi ve davet üzerine, ser-askerin bulunduğu yere gelirler, yoklama olurlar, gerek kendileri, gerek cebe-luları ayrı-ayrı deftere yazılır, bunlara her hangi bir sancak-beyinin veya paşanın „def t erlisi,„ denilirdi ki, bu kayıtlar sipahinin ve kanunen beraberinde getirmeğe mecbur olduğu cebeluların seferde bulduklarını isbat eden vesikalar idi. Davet edilip de, sefere katılmayan sipahinin elindeki timarlı alınarak, başkasına verilirdi. Kanunun belirttiği miktardaki cebe-luyu ve gulamı sefere getirmeyenler veya getirdiği hâlde kaçanların yerlerine yenilerini tedârik edemeyenler hakkında da tımarının (dirliğinin) elinden alınması muamelesi tatbik edilirdi. Sipahilere verilen timarlar, umumiyetle, senelik öşür hâsılatı 1.000 akçeden 20.000 akçeye kadar olan dirlikler idi. Ancak bundan fazla olanlar da görülmektedir. Sipâhî dirliğinin kılıç hakkı denilen 3.000 veya 5.000 akçeden fazla miktarı için, cebelular götürürdü. Bunun için de kanun 6.000 akçe tımarı olan sipahinin 2; 10.000 olanın 3; 20.000 olanın da 4 cebelu vermesini emretmiş idi (Lutfî Paşa, *Âsaf-nâme*, s. 20), Bununla beraber Lutfî Paşa „cebelu almaktan vüzerâ gayet hazer etmek gerektir, sefere sâhib-i timâr bizzat gelmek gerek..." diyerek, seferde her hâlde sipahinin is-bât-ı vücûd etmesi gerekli olduğunu belirtmektedir (*göst. yer.*). Sultan Süleyman *Kanunnâme* {*T O E M*, ilâve nşr., s. II v.dd.)'sine göre,

1.000 akçelik tımarı tasarruf eden sipâhî kendisi cebelu, 2.000 akçelik olanlar kendisi cebelu ve gulamı ile birlikte, 3.000 akçelik olanlardan itibaren buna ilâveten „bürüme" denilen „ak-börk" giymek suretiyle sefere iştirak ederler; daha fazla gelimli dirliğe tasarruf edenler ise, ayrıca çadırları ile katılırlardı. Müşterek timar tasarruf eden sipâhîlerden, sefer emrolunduğu hâlde hizmet etmemiş olanın hissesine âit hâsılatı, o timar hissesi başka bir kimseye verilinceye kadar, mevkufçu denilen vazifeli tasarruf ederdi. Nöbetle sefere me'mûr olan müşterek timar sahibi sipâhîlerden nöbeti olmayanın

44

69d SİPAHI

hissesine müdâhale olunmazdı. Sefere giden sipahilerden her hangi biri, vezirler veya bey-ler-beyi emri ile, sancak beyi tarafından, ağırlık muhafazası için, ayrıldığı takdirde, o sipahinin «kulluğu makbul" idi ve „mevkufçu dahi" eyleyemezdi. Keza, mevkufçu olan kimse sipahilerin cebelularına ve deftere yazılan oğlanlarına (gulamlarına) müdâhale edip, ya cebelu için oğlan veya oğlan için cebeludur diye niza edemez, yâni mevkufçu cebeluları teftiş eyleyemezdi.

Aynı *Kanan-nâme* timar sahibi sipahinin tasarrufunda olan hususları da şu suretle belirtmektedir : reaya elindeki bütün çift, yarım çift (nîm çift) veya bundan eksik olanların şer'î rüsumu, ister deftere yazılı olsun, ister olmasın, sipahiye aittir ve defterden hâriç olanlara, „ehl-i örfden" sayılan âmiller ve diğerleri müdâhale edemezlerdi. Bir tımarın eski raiyetlerinden bir çoğu, her hangi bir karışıklık veya huzursuzluk sebebi ile, başka yerlere gitmiş olsalar ve deftere yazıldıktan sonra, tekrar o tımara gelseler, yine o timar sahibi sipahinin raiyeti

idiler ; sipâhî kendi tımarı dâhilinde sakin olan reayadan şahsî vergi mâhiyetinde olan „ekin-lu bennâk" ve „cabâ bennâk" resimlerini aldığı gibi, araziden öşür, sâlâriye, dönüm resmi dahi tahsil ederdi. Kçıyulardan ağnam resmi, arı kovanlarından kovan resmi, değirmenlerden, bağlardan kanun-nâmenin tâyin ettiği resimleri almak yine sipahinin hakkı idi. XVI. asra âit bu kanun-nâme, bir de „matlab-ı sipâhî" kısmında, sipahinin vaktinden evvel reayadan ne suretle ve hangi ahvâlde resim alacağını da tasrih etmektedir (*ayn. esr.*, s. 15). Sipahilerin timarları dâhilinde, eşhas tarafından tasarruf olunan yerler olduğu gibi, doğrudan-doğ-ruya kendisi tarafından ekilip-biçilen ve «hassa çiftliği", „hassa yeri" denilen mahaller de var idi. Birincilerin resimleri, ikincilerin ise hâsılatı tamamen kendilerine âit idi. Eğer timar sahibi bir sipâhî paraya tamah edip, kendi zamanında bu gibi „hassa yeri" denilen araziye tapuya verse, verdiği kimse burayı ancak onun zamanında tasarruf edebilir, fakat kendinden sonra bu timar hangi sipahiye geçerse, bu tapuyu o bozabilirdi. Sipâhîye âit olan tapu ücretinin miktarının ne şekilde tâyin olunacağı da bir fetva ile gösterilmiş idi ki, buna göre, tapu resmi muaccel sayılan bir ücret idi, yâni peşin ödenmesi gerek idi ve ücretin milcdarı da bilir-kişilerin tahmini ve takdirine bağlı idi (*Kanan-nâme, M T M, I, 70*). Sipahinin, ister sahibinin ölmesi, ister yurt terk etmek suretiyle, mahlûl kalan yerleri kendisinin ekip-biçmesi veya ortağa vermesi ile, o yerin raiyet-lik yerden, yâni reayaya mahsus arazi olmaktan çıkmayacağı ve tamamen hassa çiftliği zümresine geçemeyeceği de *Kanan-nâme*'de belirtilmiştir. Hattâ bu yerin, belli bir raiyet adına izafe edilerek, sipâhî elinde muvakkaten tasarrufu, reaya arasında malûm

olsa, bu sipâhî bu araziye düşecek avarız vergisini de, diğerleri ile birlikte, seyyanen ödeyecekti. Buna mukabil, sipâhî dirliği dahilindeki bütün muamelât onun izni ile yapılabilirdi. Bir fetva bu hususu „sipihîden izinsiz olan» muamelât külliyyen bâtıldır" şeklinde ifade etmektedir (*ayn. esr.*, s. 52). Diğer taraftan, bir raiyet kızı sipâhîye nikâh olduğu zaman, askerî hükmünde itibâr olunurdu, hâlbuki sipâhî kızı raiyet taifesine nikâh olsa. askerî sayılmazlardı. Keza sipâhî kulu azadlı olup, sipâhî hizmetinden ayrılrsa ve „huzûr ihtiyar eyleyip, kâsibler silkine münselik olsa", aynı suretle asker sınıfından çıkardı (*ayn. esr.*, s. 41).

Sâhib-arz olan sipahilerin hukukî durumları „il kanunlarında" da, türlü vesileler ile. belirtilmiş ve aynı zamanda zirâî-mâlî vazifelerinde de husûsî hükümler tesbit olunmuştur. Msl. Bayezid II. devri başlarında Hüdâvendigâr (Bursa) livasında, bir yörük bir sipahiden yer tutup, zirâat etse, öşrünü ve sâlâriyesini verdikten başka, sipâaîye, resm-i boyunduruk adı ile, 12 akçe daha verirdi. 1528'de, Aydın livasında, bir sipahinin timarında diğer bir sipahinin raiyeti veya başka birisi zirâat yaptığı takdirde, hâric-i raiyet addolunur, arazinin hususiyetine göre, dönüm başına sipâhîye bir resim öderdi. Aynı tarihte, aynı bölgede, bir raiyet defterde bennâk yazılmış iken, sonradan çifte mâlik olsa ve başka bir ra'yetten arazisini tapu ile alsın, hem bennâk, hem de çift resmini sipâhîye vermeli idi; aynı il *Kanan-nâme*'si öşür ve sâlâriye meselelerinde de, sipahinin tasarruf şeklini ve haklarını belirtmektedir. Yine XVI. asır başlarına âit Biga *Kanun-nâ-me*'sinde, bu bölgede zeamet, emlâk ve evkaftan başka yerlerdeki sipâhî reayasının resm-i ağnamı, yarı-yarıya, sipâhî ile sancak beyinin idi. Aynı *Kanun-nâme* sipahilere âit şömüye-1 him bir maddeyi de

açıklamaktadır : Bir sipâhî, mâzûl olsa veya kendi arzusu ile tekaüt ihtiyar etse ve çocukları, ellerinde babalarının beratları bulunup, ibraz eyledikleri takdirde, raiyet olmayacaklardı; ancak ellerinde raiyet çiftliği bulunuyorsa, bunun öşrünü ve resm'ni vereceklerdi. Yine msl. Kocaeli livasında da serbest olmayan tımarların bâd-ı hava resimlerinin yarısı mîr-livaya (sancak beyine) hâsıl kaydolanmış idi ve yarısı da sipahinin idi. Hâlbuki resm-i ganam, resm-i otlak ve kışlak, zemin tapusu ve âdet-i daşt-bânî denilen vergilerin hepsi sipâhîye âit bulunuyordu,

SİPAHİ. *m*

Sipâbî ile ilgili bu türlü hükümleri ve misalleri çoğaltmak ve hemen her bölgede çeşitli şekillerini göstermek mümkündür. Bu il kanunlarımdan biri olan 1519 senesine ait Rum vilâyeti sipahi kanunu münhasıran bu mevzûdaki kanun ve teamülleri ihtiva etmektedir. Keza bu kanun-nâmelerden sipâhî öşrü, sipâhî resmi, sipâbî raiyetinin ocağı, sipâhî tahvili, sipâhî tasarrufları, sipahiye raiyet yazılmak, sipâhî-zadeler v.s. gibi bir çok meseleleri öğrenebiliyoruz (tafsilât için bk. Ömer Lûtfi Barkan, Osman// *imparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve mâlî esâsları*, İstanbul, 1943, bk. fihrist).

Sipahilerin dirlikleri olan tımarları tasarrufları vazifelerini fiilen ifâ ile meşrut idi. Aslî vazifelerini terk ile başka bir işe girmeleri hâlinde, ellerindeki tımarlar alınırdı. Bu müddet azamî 7 sene idi, yâni 7 seneyi geçirenler raiyet yazılırlar ve reayanın ödemekle mükellef oldukları resimleri ve tekâlifi te'diyeye mecbur tutulurlardı. Ancak, dirlik ümidi ile, istanbul 'a gelenler ve yahut beyler-beyi kapısına mülâ-zemet eyleyen sipahiler, dirlikleri ile ilgilerini kesmemiş telakkî

olunarak, işleri başından 7 seneden fazla müddetle de ayrılırsalar, tasarruf ettikleri yerler ellerinden alınmazdı. Azledilmiş bir sipahinin azil müddeti iki sene olmadıkça, kendisine mahlûlden timar verilmezdi ; ölmüş bir kimsenin tımarını ise, alamazdı. Bu memnûiyet ölen timar mutasarrıfının bıraktığı timarın hukukunun muhafazası için idi. Sipahilikten feragat etmiş birinin timarı hakkında bu memnûiyet yok idi. Bunun da sebebi su-iistimalin önünü almak idi. Sipâhîzâdelerin, babaları hayatta olduğu müddetçe, babalarının berâtı ile timar almaları kanuna aykırı idi. Babalarının tekaüdlüğü sebebi ile, muvakkaten timar tasarruf eden sipâhî-zadeler, babalarının ölümünden itibaren 7 sene zarfında, timarı kendi namlarına geçirebilirlerdi. Bu müddet içinde müracaat etmeyenler, bu iş ile alâkalarını kesmiş sayılarak, dirliği ellerinden alınır, diğer bir müstahıkkına verilirdi. Bir savaşta şehit olan s'pâhî ile kendi memleketinde ölen sipahinin oğullarına timar verilmesi hususunda kanun müsavi muameleyi tasvip etmez ve şehit olan sipahinin oğluna ziyâdesi ile verilirdi. Sipahilerin „mahall-i ma'rekede firarı ihtiyar etmeyip, şehit olursam, ocağım sönmez, dirliğim oğluma verilir" diye can ve baş feda etmeleri bu yüzden idi (*Aynî AH risalesi, Kavânin-i Âl-i Osman der hulâsa-i mezâmin-i defter-i dîvân, s. 71*). Bir kimse, sipahilikten tekaüt olduktan sonra, başkasına raiyet yazılmadıkça, asker sayılırdı. Diğer taraftan, raiyet yazılı iken sipâhî olan ve kendilerine timar verilenler raiyetlikten çıkmazlar ve raiyet resminin te'diyesinden kurtulamazlardı. Bu gibilerin resimlerden ve tekâliften kurtulabilmeleri, tımara çıktıkları vakit, pâdişâha raiyet oldukları arzedilip, yoldaşlığı karşılığında, timar

verildiği berâtında yazılmış olmasına bağlı idi. Böyle bir berât elde eden kimse sipahilik durumuna, bütün şartları ve hakları ile, yükselmiş addolunurdu. Bununla beraber, bu gibi kimselerin fazla artmamasına da dikkat edilmekte idi. Lutfî Paşa 'nın bir kaydı bunu açıkça göstermektedir: »reayadan olup, ata ve dededen sipâhîzâde olmayanları iptidadan sipâhî etmede gayet dayanmak gerektir. Maazallah kapı açılınca, her kes raiyetlikten kaçıp, sipâhî olmak lâzım gelir. Raiyet kalmayınca, irâd-ı pâdişâhı killet bulur" (*Âsaf-nâme*, s. 18). Nitekim, reayadan sipâbî olanların kendilerine bahşolunan muafiyetten akrabalarını da istifâde ettirmeğe kalkıştıkları Lutfî Paşa tarafından açıklanmakta, „reâyadan küllî hizmette bulunup,.., tımara müstahik olup, sipâhî olsa, akrabasına hiyânet etmemek" gerek olduğu bildirilmektedir (*ayn. esr.*, s. 25).

Tımarlı sipahiler, devletin diğer askerî teşkilâtı gibi, intizamlarını muhafaza ettikleri ve inzibattı kaldıkları müddetçe, kendilerinden istifâde edilmiştir. XVII. asırdan itibaren sipahiler ve sipâhîlik müessesesi de bozulmağa yüz tutmuş idi. Bu bozukluğun en mühim sebebini, *Aynî Ali risalesi* (s. 76) „pâdişah dirliğine mutasarrıf olan sipahinin devlete hizmet etmeyip, âhara koşuntu olmasında", yâni başka ve talî vazifelerde hizmete sevkedilmesinde görmektedir. Ona göre, „timar sipahisi sancağı askeri ile konup, göçüp ve kimse yanında hizmet etmeyip, pâdişâha hizmet eylese. asker mükemmel olduktan başka, herkes seferde dirliğine hizmetkâr ve satın alınmış kul tedârik edip, seferlerde kılıç ziyâde olurdu... Seferlerin yoklaması mazbut olmak mühimmattan" idi. Bu husustaki şikâyetler gittikçe artmış ve durumu düzeltmeğe matuf tavsiyeler

bu asrın bütün ıslahatçıları, Koçi Bey, Kâtib Çelebi v.b. tarafından da ileri sürülmüş idi (tafsilât için bk. *Koçi Bey risalesi, Düstûr al-'amal li-işlâh al-halal, Kitâb-i mustatâb...*). Tımarlı sipahilerin nizam ve intizamları, kanunları XVIII. asırda daha fazla bozuldu. Bunun ıslâhı hususunda Abdülhamid I. devrinde bâzı yeni nizamlar kondu ise de, te'sir ve faydası devamlı olmadı. 1205 (1790) senesinde, Osmanlı-Rus harbinde, ismail kalesinin muhafazasına me'mûr edilen Anadolu tımarlı sipahilerinin bu savaşta gayret göstermemeleri neticesinde, ruslar kaleyi zaptettikleri gibi, büyük zayıat verilmiş idi, Bu esnada, şehitlerin hüviyetleri ve

69i SİPAHİ.
mikdarı anlaşılınca kadar, mahlûl denilen tımarların tevcih olunmaması bir irâde-i seniye ile açıklanmış iken, sulhun akdinden sonra anlaşılmış idi ki, Anadolu tımarlı sipahilerinin çoğu hayatta ve memleketlerinde rahat üzre-dirler ve sefere gelmeyerek, birer suretle alay beylerim ve diğer âmirlerini razı etmiş ve sükûta ikna eylemişlerdir. Bunun üzerine, hem ticâret erbabını bir nevî te'dip, hem de nizâm-ı cedîd için gelir sağlamak maksadı ile, mahlûl tımarlar, sipahiler cebelularına tevcih olun-mayarak, hepsinin mukataaya tahvil ve mîrîye zaptedilmesi usûl ittihâz edildi (krş. Mustafa Nuri Paşa, *Nataic al-vukuât*, IV, no).

Bundan sonra tevcihat yapılmaması dolayısı ile, sipahilerin sayısı bayii azalmış ise de, yine de bunlar 30.000 kadar idi. Bir müddet sonra Arnavutluk 'ta bulunan tımarlı sipahilerden bâzıları humbaracı, lağımçı ocaklarına ilhak edilmiş ve bunun epeyce faydası da görülmüştür. Vak'a-i hayriyeye, yeniçeri ocağının lağvına, tekaddüm eden aylarda Rumeli ve

Anadolu 'daki sipahilerin mühim bir kısmı humbaracı ve lağımıcı ocaklarına geçirilmişlerdi. Ocağın kaldırılmasından sonra ve artık muntazam askerî teşkilât yapıldığı sırada, bunların da muntazam bir hâle konulması düşünülerek, kendilerinden zabıtlar tâyin edilmiş idi. Fakat bir kaç sene sonra, zaptiye vazifesi görmek üzere, çağırıldıkları sıradaki tutumları bundan da bir fayda elde edilemeyeceğini göstermiş idi. Bu sebeple 1263 (1847) senesinde bütün timarlı sipahiler (ve zeamet erbabı), hayat kaydı şartı ve timarları hâsılatının yarı bedeli ile, tekaüt edildiler ve böylece timarlı sipahisi tarihe karışmış oldu.

II. S i p a h i b ö l ü ğ ü , kapı kulu ocağı içinde ve yeniçeriler gibi muvazzaf ve dâima hazır bir nevi süvari olmak üzere, Murad I. devrinde ihdas edilen bir zümredir. Timarlı süvarilerinin, timarlarının bulunduğu sancak dâhilinde vatan tutmaları şart olduğundan, devlet merkezinde de piyade olan yeniçeriler gibi ulufe ile vazifeli bir süvârî askeri teşkil edilmesi lâzım gelmiş ve Kara Timurtaş Paşa 'mı himmeti ile, „ebnâ-i sipâhiyân bölüğü" tanzim ve tertip kılınmış idi. Bunlar da yeniçeriler gibi devşirme neferlerinin seçkin kısmından ve savaşlarda alınıp, sarayda, vezirler ve ümerâ dâirelerinde terbiye olunan esir çocuklarından idiler (Cevdet Paşa, *Tarih*, I, 35; Mustafa Nuri Paşa, *Natö'ic al-vukuât*, I, 18 v. d.). Bunlara „dergâh-ı âlî sipahileri", „kapı kulu süvarileri" de denilirdi. Esas itibariyle süvârî bölükleri 6 tane idi ve sipâhî bölüğü bunlardan biri idi. Diğerleri silâhdârlar, sağ ve sol ulûfecileri (*alûfeciyân-ı gemin ve yesar*), sağ ve sol garipleri (*gurabâ-i yemin ve yesar*) idiler.

Sipâhî ve silâhdârlardan gayrilerine „bö-lükât-i erba'a" da denilirdi.

Süvârî ocağının en mümtaz ve itibarlı bölüğü „kırmızı bayrak" denilen bu sipâh bölüğü idi. İlk devirlerde devlette nüfuzlu kimselerin ve kumandanların çocukları da bu bölüğe alınırdı. Her hâlde sipâh bölüğünün teşekkül ve taazzuv etmesi Fâtih Sultan Mehmed zamanında tamamlanmış olmalıdır. Eyyûbi Efendi *Ka-nun-nâme'* ve diğer kaynaklara dayanan Uzun-çarşılı (*Kapı kulu ocakları*, II, 146 ; 'nın kaydı da bu kanâati kuvvetlendirmektedir. Kapı kulu süvârî ocaklarına ayrılacak devşirme çocukları kabiliyetli ve mütenâsip vücutlu olanlardan seçilir, evvelâ İstanbul, Edirne, Gelibolu saraylarında terbiye olunur, sonra 7 senede bir defa „çıkma" tâbiri ile, bölüklere tevzî olunurdu. Bu türlü sipahiler barış zamanlarında cizye, âdet-i ağnam, mukataa v. s. gibi mîrî malların tahsilinde istihdam olunurlar, çok defa, üzerlerine pâdişâhın iç oğlanlarından biri ağa tâyin edilerek, tahsilata gönderilirlerdi. Daha sonraki zamanlarda, bilhassa ocakların bozulmağa başladığı tarihten, yâni XVII. asırdan itibaren, sipahilere mütevellilik, voyvodalık ve daha bâzı hizmetler de verilmiştir. Sipahiler bölüğü, pâdişâhların camie gidişlerinde, seferlere hareketlerinde, ikişer ikişer, sağ tarafta yürürlerdi. Bu türlü alaylarda çok defa bölüğün üçte biri nisbetinde katılırlardı. Harp sahasında ise kalbdenilen ordu merkezinin sağ tarafındaki saltanat sancakları altında ve bâ-zan pâdişâhın arka tarafında dururlardı. Çadırlarını otağ-ı hümâyûnun sağında kurarlardı ve otağ-ı hümâyûnun muhafazası, bir gece sipahilere, bir gece silâhdârlara âit idi.

Sefere gidilirken, sipâh bölüğünün vazifelerinden biri de ordunun geçeceği yerlere sancak tepesi denilen tepeler ihdası ile güzergâhı göstermek ve cephede de siper kazdırmak ve muhasara edilen kaleye toprak sürdürmek gibi işler idi.

Sipahiler 20—30 kişilik bölüklerde bir bö-lük-başı idaresinde idiler ve XVII. asrın birinci yarısında 300 bölüğe ayrılmış bulunuyorlardı. Bundan başka baş kâhya, kâhya yeri, baş çavuş, baş bölükbaşı denilen zabitler idaresinde idiler. Hepsinin kumandanı »sipâhî ağası" unvanını taşırdı ve harp zamanında ordunun büyük sancağı onun uhdesinde idi. Sipahilerin ve diğer kapı kulu süvarilerinin, yen:- çerilerin olduğu gibi, İstanbul 'da kışlaları yok idi. Zîrâ at beslemek mecburiyetleri olduğu için, bir kolaylık sağlamak üzere, Bursa ve Edirne taraflarındaki köy ve kasabalarda oturmalarına müsâade olunmuş idi. İstanbul civarında da oturanlar var idi.

SİPAHİ 693

Divan-ı hümâyûn toplandığı günlerde, sipâh ve silâhdârlardan İstanbul'da bulunanların içlerinden 100 nefer, zabitleri ile, Topkapı Sarayına gelir, bâb-ı hümâyûn hâricinde selâm resmi ifâ eder ve divânın toplandığı müddetçe, orta kapıdan içerideki ahırlar tarafında beklerdi XVI. asırda sipâhî neferleri 15—30 akçe ulufe alırlardı. Daha sonraları bu mikdar arttırılmış idi.

Kanunî Sultan Süleyman seferlere çıktıkça, mülâzım adı ile, suvârî bölüklerinden 300 kişi ayırtır, bunları kendi hizmetlerinde kullanırdı. Sefer bittikten sonra da, bu hizmetlerine mükâfat olarak, bâzı selâtin tevliyetlerinin ve mühim mîrî mukataaların bir senelik

idaresini veya cizye tahsilini bunlara verdirirdi. Bu usûl yavaş-yavaş kanun hükmü olmuş, idarî vazifelerden ve iltizamlardan büyük faydalar sağlayan sipahiler bu sayede zenginleşmişlerdi. Gerek bu sebeple, gerek XVI. asrın ikinci yarısında vuku bulan uzun İran harpleri sırasında içlerine yabancıların karışması ile, nizâm ve intizamları hayli bozuldu. Ulufeleri tefecilerin eline geçti. İstanbul 'da beş- on çavuş ile ocak kâhyalarından başka sipâhî görülmez oldu. Ancak ulufelerini alacakları {mevâcib verildiği } zaman, yüzlercesi meydana çıkar, bu esnada da türlü yolsuzluklara tevessül ederlerdi. İstanbul'daki karargâhları Kurşunlu han idi. Sipahilerin ve umumiyetle kapı-kulu süvarilerinin nizamları bozulup, inzibatsızlıkları artınca, sipâhî isyanları başlamıştır. Murad III. zamanında ilk baş-kaldır maları görülür: 1588 senesinde, akçenin vezin ve ayarının bozulması, esnafın bu türlü akçeyi noksan olarak almak istemesi sebebi ile, isyan ettiler. Evvelce 100 dirhem gümüşten 500 akçe kesilmek kanun iken, seferler dolayısı ile, bu mikdar gümüşten 2.000 akçe kesilmiş ve bu hâl fiyatların yükselmesini intâc eylemiş, neticede de sipahiler, bu hareketin müsebbiplerinin cezalandırılmasını isteyerek, isyan etmişlerdir. Pâdişâh bu hâdisede beyler-beyi Mehmed Paşa ile baş defterdarı feda etmeğe ve böylelikle sipâhî isyanını bastırmağa mecbur kaldı. Bir kaç sene sonra (1595), sipahiler tekrar ayaklandı, bu defa da yeniçerilerin mevâcipleri verilmişken, hazînenin kifayetsizliği yüzünden, sipahilere ulufeleri verilememiş idi. Bunu bahane eden sipahiler yine baş defterdarın idamını istiyorlardı ki, neticede saray halkının ve yeniçerilerin yardımı ile, bu ayaklanma bastırıldı, 300 kadar sipâhî öldürüldü ve bu suretle sipahiler ile yeniçeriler arasına bir münâferet

girmiş oldu. Sipahiler, sadrâzam Ferhad Paşa zamanında da, Gence kalesinde sene hıgroet; ettikleri işin, sipâhî bölüğüne

kaydolunmaları gerekeceği iddiasını ileri süren bir kısım kul oğullarının sebebiyer verdiği *fh* isyan hareketinde daha bulundular ise de, bunu da, yeniçeriler ve bostancıların yardımını ile. bastırmak mümkün oldu.

Ancak sipâhî kıyamı bundan sonra da devam etti. 1603 senesinde sipahilerin yeni bir serkeşliği görüldü. Bu isyanlarda

vezirlerin tahrikleri de rol oynıyor-du. Evvelce Ferhad Paşa 'ya karşı- Koca Sinan Paşa 'nın yaptığı gibi, bu defa da vezîr-i âzam olmak isteyen Güzelce Mahmud Paşa sadrâzam Yemişçi Hasan Paşa 'ya karşı sipahileri tahrik etmiş idi. Hayatını tehlikede gören Yemişçi Hasan Paşa ise, yeniçeri ocağına iltica ettikten başka, pâdişahdan da, sipâhî zorbalarının hakkından gelinmesi yolunda bir hatt-ı hümâyûn almağa muvaffak olmuş idi. Pâdişâhın emrine itaat eden yeniçeriler Atmeydanı 'nda Arslan-hâne yakınında ve darphâne civarındaki Kurşunlu handa karargâh kuran sipahileri te'dip ettiler, ele geçen ele-basıları Poyraz Osman, öküz Mehmed sorguya çekildikten ve müşevviklerin sipahilere verilmek için 30.000 flori hazırladıklarını itiraf etmelerinden sonra, idam edildiler; bu, yeniçerilerden yedikleri ik'nci büyük darbe oldu. Aralarına büyük bir düşmanlık girdi ve bu hâl taşradaki yeniçeriler ile sipahiler arasına da sirayet etti (tafsilât için bk. Naîmâ, I, 303 v.dd.). Ahmed I. devrinde büyük bir hâdisе çıkardıkları görülen sipahiler Osman II. 'in hal'i ve katli hâdiselerinde en büyük rolü oynadılar. Bu sırada hükümet tamamen ellerinde idi, yeniçeriler ile birlikte hareket ediyorlardı. Mustafa I. devrinde zulümleri arttı.

Sipahilerin, koyun parası adı ile, istedikleri munzam ödenekler Merre Hüseyin Paşa 'nın sadrazamlığı devrinde kabul edildi. Bir müddetten beri terk edilmiş bulunan sipahilerin haraç tahsili işi, bu tarihten itibaren, tekrar tatbik olundu; haraç defterleri sipahilerin eline verildi, ilgililer bu defterleri Fâtih camiinde müzayedeye çıkardılar; kim arttırdı ise, ona verdiler. Murad IV. 'in ilk zamanlarında sipahilerin şımarıklıkları son derece artmış idi. İçlerinden ileri gelen zorbalar, divan-ı hümâyûna müracaat ederek, isteklerini yaptırıyorlardı. Bir aralık sadrâzam Receb Paşa bunları himaye etmiş ise de, sonradan mütemadiyen artan küstahlıkları karşısında şaşırılmış idi. Evvelce tard edilenler bile tekrar ocağa alınmışlardı. Murad IV., nihayet annesinin vesayetinden kurtulup da, idareyi bizzat eline alınca, senelerden beri sipahilerin türlü zorbalıklarını bildiği için, onlara karşı şiddetle harekete geçti. 1632 'de sipahilere Kanunî Sultan Süleym^a zama-gmdgki mülâzemşt hizmet'.erigdçn maadaşljMi)

694 SİPÂHÎ — SİPİHR.

verilmesini men'etmesi üzerine, buna razı olmayan sipahiler ayaklanarak, Sultan ahmed meydanında toplandılar ve bu münâsebetle Sinan Paşa köşkünde tertiplenen ayak divanında, sipahi ileri gelenlerinin pâdişâha söz vermelerine rağmen, iddialarında ısrar ettiler. Neticede ele-başlıları birer-birer yakalanarak, idam edildi; İstanbul'da ve taşrada, mütemâdi takibat neticesinde, sinmeğe mecbur kaldılar ve bundan sonra, Sultan İbrahim 'in son zamanlarına kadar, kendilerini toparlayamadılar. Fakat Mehmed IV. 'in, çocuk olarak tahta geçmesini müteakip, İstanbul 'daki ocakların faaliyete geçmesi ile sipahilerin de tekrar baş-kal-dırma hareketleri görüldü. Taşradaki sipahilerin mühim bir

kısmı, İstanbul 'a gelerek, fırsat bekliyorlardı. Saltanat tebdili münâsebeti ile, Topkapı-Sarayı ile Galata ve İbrahim Paşa saraylarındaki iç oğlanları ile acemilerden 2.000 kişi, sipâh ve silâhdâr ocaklarına verildiklerinden, bunların mevcudu artmış ve faaliyete geçecek fırsat ve imkân bulmuşlardı. Bu esnada sadrâzam Sofu Mehmed Paşa, hazînenin masraflarını mümkün olduğu kadar azaltmak ve bir muvâzene kurmak emeli ile, tasarruf hareketlerine girişmiş idi. Diğer atlı bölük halkının olduğu gibi, sipahilerin de veledişlerini, bizzat tesbit ederek, ocağa aldı ve 1.000 kadar dirliği. «çalık», yâni sipâ'ı ocağından tardedilmiş sipahinin de, o sırada cereyan etmekte olan Girid savaşına iştirak etmek şartı ile, kayıtlarını yenilettirdi. Sofu Mehmed Paşa 'nın sipahilere bu ve daha başka suretlerle gösterdiği müsâadekârlığa karşı sipahiler yine memnun kalmadılar. Anadolu 'dan gelenler Üsküdar'da ve diğerleri İstanbul'un muhtelif yerlerinde toplanarak, bir fesat ve kıyam hareketine giriştiler (Eylül 1648 sonları). Bu hususta, Velediş denilen oğullarının „nânpâre sahibi" olmalarını ve Sultan İbrahim 'in katlinin sebeplerinin bilinmesini istiyor, Pâdişahsız ve „sâhib-mühürsüz" Girid 'e sefere gitmenin „hilâf-ı kanun" olduğunu, bir seneden beri kendilerine hizmet verilmediğini ileri sürüyorlardı. Bunlara Eski Saray ile Galata ve İbrahim Paşa saraylarındaki acemiler de katıldılar. Bu Sultan Ahmed hâdisesi zorluk ile bastırıldıktan sonra başlayan nisbî sükûnet Köprülü Mehmed Paşa zamanına kadar devam etti. Her sahada ıslâhat yapmak isteyen bu vezîr-i âzâmin karşısına da sipahiler çıkınca, pâdişâh ve hükümet erkânı bir defa daha yeniçeriler ile anlaştı ve sipahilere karşı yeni bir te'dip hareketine girişildi ve bu hususta Mehmed IV. tarafından Köprülü Mehmed Paşa

'nın c'ddî surette harekete geçmesine müsâade edildi. Sipahilerin ^t,meydanı 'nda toplandıkları duyulunca, üzerlerine

yeniçeriler gönderildi; pâdişâhın emrine itaat eden yeniçeriler ele geçirdikleri sipahileri öldürdüler, barındıkları yerler, ezcümle Yenicâmi hanı, Elçi hanı boşaltıldı. Bu suretle, Köprülü Mehmed Paşa 'nın eli ile, yeni ve bu defa kat'î darbe yemiş oldular ve bir daha kıyılayamadılar.

Artık bu tarihten sonra, itibarları kalmayan sipahiler askerî sınıfın en yüksek mevkiinden en aşağı derekesine düşmüş oldular. Ne saray, ne Babıâli, bu hâdiselerden sonra, sipahi ocağını ağıza alıyordu. Gerçi ocak resmen kaldırılmamış idi, fakat hiç bir ehemmiyeti kalmamış idi. Bu durum Mahmud **II.** devrine kadar sürdü. Yeniçeri ocağı kaldırılırken, sipahi ocağı da kaldırıldı. Ulûfelileri, sadrâzamın huzurunda isbat-ı vücûd ederek, kethüda ve ihtiyarları ile beraber, kendilerine gümrükten maaş tâyin edildi; keyfiyet vilâyetlere de bildirilerek, oralardaki sipahilere âit kethüda birlikleri ve sipahilikleri kaldırıldı (bu hususta gönderilen bir fermana cevaben Sivas valisi Köse Mehmed Paşa'nın eylül 1826 'da sipahi ocağının kaldırılmasındaki mucip sebepleri işaret eden tahriratı için bk. Uzun-çarşıh, *ayn. esr.*, s. 210 v. dd.).

Sipahiler sakal bırakmazlar, bıyıklarını yataklı denilen şekilde, uzun ve kalın bir biçime sokup, yüzlerine mehabet verirlerdi. En büyük meziyetleri bin:cilik, ok atma ve kılıç kullanma idi.

III. Sipâhî, Anadolu 'nun bâzı yerlerinde m u a ş ş i r mânasında kullanılırdı ki, mültezim hesabına harmanları ölçen adama denilirdi (krş. Hüseyin Kâzım, *Büyük türk lügati*).

IV. Sipâhî çağataycada m e'm u r, e ş r a f ve â y â n mânasına gelmektedir (krş. *ayn. esr-*).

V. Sipâhî, Hindistan 'da ve Cezayir 'de, b i r s ı n ı f a s k e r e verilen ad idi [krş. mad. SEPOY].

Bibliyografya : Metinde zikredilenlerden başka bk. Kâtib Çelebî, *Fezleke*, tür. yer.; Naîmâ, *Tarih*, tür. yer.; Selânikî, *Tarih*, tür. yer.; Alî, *Kunh al-ahbâr*, basıl mamış kısımlar, tür. yer.; v. Hammer (frans. trc.), bk. fihrist; türk. trc. I, VII, VIII, IX, X, XI, tür. yer.; Mehmed Zeki Pakalın, *Tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, bk. mad. *Sipâhî*. _ (M. TAYYİB GÖKBİLGİN.)